

УДК 6160.89.1:347.440.16

ПОНЯТТЯ ІНВАЛІДНОСТІ В АСПЕКТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

А. В. Іпатов, І. Я. Ханюкова

ДУ «Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності МОЗ України», м. Дніпропетровськ

Резюме

В статті изложена еволюція поняття «інвалідність» от Всеобщей декларации прав человека 1948 г. до современных международных правовых актов. Рассмотрены социальная и медицинская модели инвалидности и преимущества новой социальной модели инвалидности в обеспечении реализации прав инвалидов.

Ключевые слова: *инвалид, права инвалидов, международное право.*

Summary

The article describes the evolution of the concept of «disability» of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 to the modern international legal instruments. The social and medical model of disability and the benefits of a new social model of disability in ensuring the rights of people with disabilities.

Keywords: *Disabled, disability rights, international law.*

Рівень державного соціального захисту осіб з обмеженими можливостями є відображенням рівня розвитку суспільства в цілому. Упродовж останніх десятиріч у світі відбулися суттєві зміни щодо ставлення до інвалідів. Основою цих змін є визнання рівності прав інвалідів на повноцінне життя в суспільстві та створення державами реальних умов для реабілітації та соціальної інтеграції інвалідів. Якщо раніше їхню основу становили здебільшого мотиви милосердя до інвалідів, то нині – стан дотримання їхніх прав. Обов'язком держави і суспільства є забезпечення належного соціального захисту і підтримки, соціальної інтеграції, створення рівних можливостей для самореалізації, повноцінного життя, здобуття освіти і працевлаштування, залучення інвалідів до духовного, культурного, спортивного життя. Приєднання України до міжнародних норм права, ратифікація Україною Конвенції про права інвалідів переорієнтовують політику стосовно інвалідів до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинуті цивілізовані країни, здійснюють гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, створюють спеціалізовані реабілітаційні установи та безбар'єрне середовище тощо. Ринкова економіка розширює підходи надання соціальних послуг та утримання центрів обслуговування інвалідів. Наше суспільство поступово усвідомлює, що саме йому потрібно пристосовуватись до потреб інвалідів, а не навпаки.

Огляд історичних етапів розвитку людської цивілізації свідчить, що уявлення про інвалідність еволюціонують, критерії її визначення зазнають змін і поступово переносяться із сфери життя окремого індивіда у сферу організації самого суспільства. Суспільство, зрештою, усвідомлює, що витоки інвалідності коріняться в самому суспільстві. Інвалідність - соціальне явище, а не медична проблема особи. Такий підхід – ознака демократичного, побудованого на гуманістичних позиціях та цінностях

суспільства, що досягло високого рівня духовного і культурного розвитку.

Уявлення про інвалідність, що сформувались у різних країнах упродовж історичного розвитку людства, окреслили п'ять найбільш поширених визначень цього стану, які співіснують дотепер і по-різному притаманні сучасним державам світу.

Осмислення змісту поняття інвалідність має особливе значення як під час поточного ділового спілкування, так і в період визначення цілей і розробки планів та програм щодо зміни соціальної політики стосовно осіб з фізичними та розумовими вадами.

Біомедичне визначення

Інвалідність прирівнюється до хвороби чи вади, що пов'язана безпосередньо зі станом здоров'я і вказує на те, що саме негаразд з особою. Згідно з цим визначенням, медичний стан стосується лише цієї особи.

Філантропічне визначення

Історично є старішим, ніж біомедичне визначення, і розглядає інвалідність як людську трагедію. Відповідно особа з інвалідністю є об'єктом співчуття і добродійності, стан її є підґрунтям для виникнення стресу не лише у неї, але й в її родині (особисте горе, знецінення, ізоляція).

Соціологічне визначення

Відображає інвалідність як форму людської відмінності від соціальних норм, яка не відповідає можливостям рівної з іншими участі у житті суспільства, що притаманні решті громадян. У такому розумінні інвалідність застосовується не лише до окремої особи, але й до сфери соціальних відносин за здатністю виконувати соціальні норми (нездатний, дискримінація, знецінення).

Економічне визначення

Розглядає інвалідність за кількістю соціальних витрат. Люди з інвалідністю стають причиною збільшення витрат у зв'язку з певними потребами (лікування, реабілітація, матеріальна допомога)

та через їхню обмежену продуктивність на роботі (менше навантаження, добір робочих операцій), порівняно зі здоровими людьми (клопіт).

Соціально-політичне визначення

Інвалідність неможливо розглядати ізольовано від соціального і фізичного світу, який інколи є причиною обмежень людей з інвалідністю. Інвалідність – це наслідок середовища, що не відповідає можливостям людини.

Перші чотири визначення схожі між собою – вони визначають проблему інвалідності у межах особи (лише як її власну). Ці точки зору мають серйозне негативне значення: 1) негативну оцінку – знецінення особи з інвалідністю, її можливостей; 2) розрізнення і відсторонення, тобто ізоляцію і дискримінацію; 3) зайвий клопіт; 4) орієнтування на медичний аспект під час визначення проблем і потреб. Суспільство полишає людей з інвалідністю наодинці, піддає дискримінації.

П'яте визначення – соціально-політичне – кардинально змінює уявлення про інвалідність і інтерпретацію цього поняття. Принципова відмінність його від інших визначень – у виведенні інвалідності з індивідуальної сфери і перенесенні її у сферу соціального оточення.

З прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції ООН про права інвалідів (2006 р.) було визнано єдиний підхід до трактування цього поняття: «Інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми з інвалідністю, та перешкодами у стосунках і середовищі. Інвалідність – поняття, що еволюціонує». Конвенція прописує динамічний підхід, що дозволяє певні адаптації із збігом певного проміжку часу та в різних соціально-економічних обставинах.

Підхід до інвалідності, визначений Конвенцією, також наголошує на значному впливі бар'єрів в оточенні та ставленні, які панують у суспільстві відносно людей з інвалідністю. Конвенція більшою мірою вказує, ніж визначає тих осіб, яких можна вважати особами з інвалідністю. Безумовним є усвідомлення того, що держави самі можуть розширювати коло осіб, на яких буде поширюватися такий захист, для того, щоб включати у це коло, наприклад, осіб із нетривалою непрацездатністю.

З поняттям інвалідність як обмеженням різних функціональних можливостей особи зустрічаються громадяни всіх країн світу. Люди можуть стати інвалідами внаслідок фізичних, розумових або сенсорних дефектів, стану здоров'я чи психічних захворювань. Такі дефекти, стани чи захворювання за своїм характером можуть бути постійними чи тимчасовими. (Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96).

Інвалідність – поняття, яке еволюціонує та є результатом взаємодії, що відбувається між людьми з інвалідністю та перешкодами у стосунках і середовищі і яка заважає їхній повноцінній і дієвій участі у житті суспільства на рівні з іншими» (Конвенція ООН про права інвалідів).

Поняття інвалідності в законодавстві кожної країни має свої національні особливості, трактування та правові норми.

В Ірландії поняття інвалідність визначається у Законі про рівність можливостей працевлаштування (*Employment Equality Act*) 1998 р. Зокрема, у Розділі 2 (1) Закону проголошено:

«Інвалідність означає:

– загальну або часткову відсутність фізичних або ментальних функцій людини, включаючи відсутність частини тіла людини,

– наявність у тілі організмів, що спричиняють чи можуть спричинити хронічні хвороби чи захворювання,

– порушення функціонування, деформацію чи спотворення частини тіла людини,

– стан чи порушення функціонування, в результаті якого людина навчається в інший спосіб, ніж людина без такого стану чи порушення функціонування, або стан, хвороба чи захворювання, які впливають на процеси мислення людини, сприйняття реальності, емоції чи судження, або результатами яких є тривожна поведінка, й на які треба зважати, щоб встановити діагноз інвалідності, яка існує зараз або існувала раніше, але зараз відсутня, або ж яка може з'явитись у майбутньому чи прихована інвалідність».

У Йорданії Національна стратегія щодо інвалідності (2007) визначила інвалідність як «зменшення спроможності виконувати щоденну діяльність чи реалізовувати права та основні свободи настільки ж часто, як і інші, з причини створених умов в оточуючому середовищі, соціальних чи поведінкових бар'єрів на додаток до видимих фізичних уражень чи невидимих фізичних, емоційних уражень або уражень інтелекту».

Згідно з Законом № 31 від 2007 року (Закон про права людей з інвалідністю), людина з інвалідністю – це будь-хто, хто «страждає від тимчасового, часткового або загального ураження, що впливає на його/її відчуття та сприйняття чи його/її фізичні, психологічні або ментальні можливості настільки, що це унеможливує його/її навчання, роботу або реабілітацію і в результаті якого він/вона не може задовольняти свої звичайні щоденні потреби за звичайних обставин, схожих на обставини, в яких знаходяться люди без інвалідності».

У Ємені Закон № 61/1999 стосовно догляду та реабілітації людей з інвалідністю визначає людину з інвалідністю як «будь-яку людину, чоловічої чи жіночої статі, щодо якої медично доведено, що вона страждає на постійну інвалідність, повну чи часткову інвалідність з причини ураження чи хвороби, яка унеможливує її навчання чи залучення до будь якої діяльності, частково чи повністю».

У Єгипті, проведене 1991 року дослідження щодо здоров'я матері та дитини, визначило людину з інвалідністю «як будь-якого члена родини, що має довгостроковий стан чи проблему зі здоров'ям, яка заперечує чи обмежує його/її участь у діяльності, доступній для його колег без інвалідності». Відповідно до Закону країни № 39/1975 щодо реабілітації

людей з інвалідністю «людина з інвалідністю – це будь-яка особа, яка не може самостійно долучатись до роботи чи робити будь-яку постійну роботу і чії можливості зменшились з причини відмови у роботі того чи іншого органу, ментальної чи сенсорної недостатності або в результаті вродженої інвалідності».

Згідно з Законом Лівану № 220/2000 щодо прав людей з інвалідністю, людина з інвалідністю – це «людина, чії можливості зменшились, або яка більше не може робити щось з наступного: здійснювати одну чи більше важливих діяльностей; власноруч забезпечувати свої особисті життєві потреби; брати участь у соціальній діяльності на рівному з іншими рівні; забезпечити нормальне особисте життя чи життя у громаді згідно зі стандартами суспільства з причин втрати чи нестачі фізичних, сенсорних чи ментальних функцій, загальної чи часткової, тимчасової чи постійної, що виникли в результаті проблем при народженні або здобутої хвороби чи зважаючи на медичний стан, який має місце довше, ніж повинен».

У Німеччині законодавці вирішили адаптувати до Рамкової Директиви новий закон у сфері реабілітації, який набув чинності 2001 року. Дев'ята Книга Кодексу соціального забезпечення (*Ninth Book of the Social Law Code*) (*SGB IX*) містить заборону для всіх роботодавців дискримінувати людей з важкими типами інвалідності (§ 81 (2) *SGB IX*). Згідно з § 2 *SGB IX*, люди вважаються такими, що мають інвалідність, якщо їхні фізичні функції, ментальні здібності чи психологічне здоров'я протягом більш, ніж 6 місяців дуже відрізняються від стану, звичайного для відповідного віку, а також якщо з цих причин обмежена їхня участь у житті суспільства. Особи з важкими типами інвалідності – це ті, хто перебуває в Німеччині на законних підставах, має звичайне (законне) житло або (законну) роботу в країні і чий ступінь інвалідності становить принаймні 50 % (§ 2 (2) *SGB IX*). Відсоток інвалідності визначається згідно з переліком уражень та хвороб та відповідно до керівництв, підготовлених групою експертів у медичній та юридичній сферах.

В Україні за Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 2005 р.

«Інвалідність – міра втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів».

У Швеції спеціальний Закон стосовно інвалідності був прийнятий 1999 року (*Prohibition of Discrimination in Working Life of People With Disability Act*). Він містить коротке визначення (§ 2) цього поняття:

«Інвалідність означає будь-яке фізичне, ментальне чи розумове обмеження функціональних можливостей людини, що існували від народження, з'явилися пізніше чи можуть з'явитись».

У Об'єднаному Королівстві поняття інвалідності визначено Законом про дискримінацію осіб з інвалідністю (*Disability Discrimination Act*), 1995 р., розділ 1 якого зазначає:

«Для цілей цього Закону вважається, що особа має інвалідність, якщо вона має фізичне або ментальне ураження, яке спричиняє значний чи довгостроковий негативний вплив на її спроможність виконувати звичайну щоденну діяльність».

Вплив вважається довгостроковим, якщо він має місце принаймні протягом 12 місяців. Розділ 2 (1) говорить:

«Положення цієї Частини та Частин II і III застосовуються до особи, яка мала інвалідність, а також до особи, яка має інвалідність».

Аналіз дефініцій «інвалід», «інвалідність», «непрацездатність», що містяться в міжнародно-правових актах щодо захисту прав інвалідів, розкриває сенс сучасного поняття «інвалідність» у міжнародному праві та виявляє зміни підходу до «інвалідності» від медичної моделі до моделі прав людини. Актуальність даного питання зумовлена тим, що Україна ратифікувала Конвенції про права інвалідів і в даний час робить дії по приведенню національного законодавства відповідно до цих соціально значущих міжнародних договорів. У зв'язку з цим необхідно звернутися до концепції, що лежить в основі міжнародного розуміння інвалідності, виявити їхню специфіку й порівняно з попередніми періодами. Цікавим є відображення питання про еволюцію поняття «інвалідність» у контексті відносин у системі «інвалід-держава». Складність даного питання обумовлена тим, що феномен інвалідності традиційно був предметом вивчення медичних та соціологічних наук. У вітчизняній науці міжнародного права немає самостійних досліджень на дану тему. Праці по праву соціального забезпечення, конституційного та трудового права зазвичай зачіпають лише готельні міжнародно-правові аспекти прав інвалідів. Крім того, базовий міжнародний акт – Конвенція про права інвалідів – з'явився порівняно нещодавно, в 2006 р., і дослідникам ще належить дати всебічну оцінку цього міжнародного договору.

На сьогодні пріоритетними стають дослідження законодавства України на відповідність положенням міжнародних нормативно-правових документів з питань проблем інвалідності, зокрема, Конвенції ООН про права інвалідів як першого міжнародного нормативно-правового документа, який має обов'язкову юридичну силу для держав-учасниць. Тому питання дотримання цих стандартів, вивчення набутого досвіду, аналіз чинного законодавства з проблем інвалідності є актуальними і потребують подальших розробок цієї науково-практичної проблеми такими науками, як юриспруденція, педагогіка, психологія, медицина тощо, а також об'єднання зусиль громадськості, державних органів та громадських організацій інвалідів. Необхідні своєчасні конструктивні внутрішньодержавні реформи, які б закріплювали правозахисний механізм, могли б сприяти поліпшенню стану розв'язання проблем з інвалідністю в Україні. От-

же, від соціального захисту інвалідів необхідно терміново переходити до реального забезпечення їхніх прав, а це означає прискорення Україною імплементації Конвенції ООН про права інвалідів. Поступові кроки нашої держави в напрямку дотримання прав і свобод осіб з інвалідністю дадуть змогу гармонізувати норми вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, планомірно створювати систему їхньої практичної реалізації.

Суспільство схильне сприймати людей з інвалідністю крізь призму негативних стереотипів. Значна кількість людей звикла упереджено ставитися до них, вважаючи інвалідів непрацездатними, неспроможними, ні на що не придатними. Людині з інвалідністю приписують негативні чи міфічні риси характеру, від неї очікують певної незвичної поведінки, її побоюються. Все це принижує людину, якій доводиться жити з інвалідністю. Сьогодні такі люди належать до найбільш соціально незахищеної категорії населення, особливо це стосується дітей. Їхні потреби в медичному і соціальному обслуговуванні набагато вищі. Вони не мають можливості здобувати освіту, значна їх кількість не мають сім'ї, перебувають у спеціалізованих установах – школах-інтернатах. Як приклад, у жодній цивілізованій країні не знають, що таке спеціальний інститут для інвалідів-візочників. Там просто роблять доступним для них кожний навчальний заклад. Для держави це дешевше, ніж створення спеціальних вищих закладів, а люди з обмеженими функціональними можливостями від цього лише виграють. Усе це свідчить про те, що люди з інвалідністю загалом у нашому суспільстві є меншістю, яка потенційно потерпає від дискримінації та потребує постійної уваги до власних проблем. Згідно з офіційною статистикою кількість людей з обмеженими можливостями в Україні – 2,67 мільйона, що становить близько 5,2 % кількості всього населення.

Від прийняття Всесвітньої декларації прав людини 1948 р. ідея забезпечення прав людини, всім без винятку проникла не тільки до правосвідомості мільйонів осіб усього світу, але й отримала широке визнання в багатьох міжнародно-правових і національних законодавчих актах держав світу.

Проте очевидні складнощі забезпечення як повсюдного дотримання прав людини, так і стосовно окремих соціальних груп населення.

Саме тому після розроблення міжнародних актів універсального характеру, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р. та Пакти про права людини 1966 р., пріоритетну увагу стали приділяти окремим групам прав і розповсюдженню всього різноманіття прав людини на групи, які потребують особливого правового захисту. Права інвалідів у цьому відношенні не стали винятком, хоча міжнародне право звернулося до проблем інвалідності досить пізно і подолало складний шлях, перш ніж за інвалідами були визнані повнота прав і рівність можливостей. На нашу думку, виявлення особливостей формування та зміни міжнародно-правового підходу до інвалідності має сприяти більш правильному розумінню суті сучасного розуміння прав

інвалідів, що особливо важливо з урахуванням підписання Україною Конвенції про права інвалідів. Інвалідність – це комплексний феномен. З одного боку, вона пов'язана зі станом здоров'я, його функціональними порушеннями, які можуть мати різні причини, характер і ступінь вираженості, з іншого боку, інвалідність завжди має соціальний вимір – взаємини інваліда з державою і суспільством. Обидва чинники, точніше, визначення їхнього співвідношення, мають принципове значення для права, оскільки з точки зору права інвалідність – це спеціальний статус, який визначає обсяг взаємних прав та обов'язків інваліда і держави. Таким чином, закріплюючи певний обсяг прав і свобод інвалідів, право відображає соціальні відносини і медичні досягнення у сфері інвалідності, водночас, воно нормативно оформляє відносини інваліда з державою в особі її органів і з іншими особами. Тому для права принципове питання, кого слід вважати інвалідом. Перші норми, що захищають інвалідів, з'явилися в міжнародному праві в 70-х роках. З того часу міжнародне співтовариство виробило низку документів, які закріплюють права інвалідів. До найбільш значущих з них можна віднести такі міжнародні акти: Декларація прав розумово відсталих осіб, 1971; Декларація прав інвалідів, 1975; Всесвітня програма дій щодо інвалідів, 1982; Конвенція МОП «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів», 1983; Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, 1993; Конвенція про права інвалідів, 2006.

Даний перелік не є вичерпним, оскільки міжнародним співтовариством були також вироблені численні міжнародні документи для виконання вищевказаних міжнародних актів, регіональні міжнародні документи і класифікації порушень здоров'я ВООЗ, які становлять медичну основу правового регулювання. Тим не менш, перераховані документи відображають ставлення до інвалідності в міжнародному співтоваристві. Так, перші документи, прийняті на міжнародному рівні для захисту прав інвалідів, відверто носили політичний характер (Декларації 1971 й 1975 рр.). Їхні нечисленні положення закликали держави підтвердити належність інвалідам прав людини і громадянина. Згодом характер документів поступово змінюється. Всесвітня програма дій 1982 і Стандартні правила 1991 являють собою розгорнуті міжнародні акти, в яких не тільки перераховані основні права, що мають інваліди нарівні з іншими людьми, а й містяться положення, що сприяють реалізації політики держав щодо захисту інвалідів. Особливе місце в системі міжнародних правових актів, що регулюють права інвалідів, посідає Конвенція про права інвалідів, 2006. На відміну від більшості раніше прийнятих документів у цій сфері, Конвенція носить не рекомендаційний, а обов'язковий характер. Це означає, що держави-учасниці Конвенції беруть на себе зобов'язання юридичного характеру, дотримання яких контролюється за допомогою заснованих Конвенцією міжнародних механізмів – Комітету з прав інвалідів і Конференції держав-учасниць. На прикладі цих документів можна прос-

тежити еволюцію підходу до понять інвалід та інвалідність. Декларація про права інвалідів містить таке визначення: «вираження «інвалід» означає будь-яку особу, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормальної особистого та/або соціального життя з недоліків, чи це вродженого чи ні, його або її фізичних або розумових здібностей».

У даному визначенні привертає до себе увагу, що інвалідність визначається через «нездатність» до самостійного забезпечення життя і причину цієї нездатності – «недолік розумової чи фізичної здатності». У визначенні Всесвітньої програми інвалідність розглядається як «будь-яке обмеження або відсутність (внаслідок дефекту) здатності здійснювати ту чи іншу діяльність таким чином або в таких рамках, які вважаються нормальними для людини».

До того ж документ проводить розмежування між поняттями інвалідності та непрацездатності. Непрацездатність визначається як «обмеженість конкретного індивідуума, що впливає з дефекту або інвалідності, яка перешкоджає або позбавляє його можливості виконувати роль, яка вважається для цього індивідуума нормальною залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів». 10 Конвенція МОП № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» містить близьке за змістом визначення: інвалід – «особа, можливості якої отримувати, зберігати підходящу роботу та просуватися по службі значно обмежені у зв'язку з належним чином підтвердженого фізичного або психічного дефекту». Так само, як і в Декларації про права інваліда, акцент у цих визначеннях зміщений на інвалідність особи, її «нездатність», «обмеженість можливостей», порівняно з «нормальними людьми». Наведені визначення, відображають ситуацію, що склалася на міжнародному рівні щодо ставлення до інвалідів та інвалідності, яка існувала до середини 80-х років. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993) свідчать про значні зміни, які відбулися стосовно інвалідів та інвалідності. Вже в самій назві документа - «Правила забезпечення рівних можливостей» ідеться про те, що можливості інвалідів не розглядаються як обмежені, вони повинні бути рівними та їхня рівність повинна забезпечуватися державою. Статті 17 і 18 Стандартних правил містять визначення інвалідності та непрацездатності, які наочно демонструють трансформацію змін ставлення до інвалідів.

Так, термін «інвалідність» містить у собі чимало різноманітних особливих функціональних обмежень, які зустрічаються серед населення в усіх країнах світу. Однак найбільший інтерес з точки зору питання, яке досліджується нами, являє собою характеристика непрацездатності: «втрата або обмеження можливостей участі в житті суспільства нарівні з іншими припускає відношення між інвалідом і його оточенням». Причому, в самому документі визначається, що термін «непрацездатність» застосовується «з метою підкреслити недоліки оточення і багатьох аспектів діяльності суспільства, які обмежують можливості інвалідів брати участь

у житті суспільства на рівні з іншими». Таким чином, ми можемо спостерігати, що, порівняно з раніше прийнятими міжнародними документами, Стандартні правила вводять у визначення непрацездатності новий елемент, що не враховувався раніше – «недоліки оточення і багатьох аспектів діяльності суспільства». Отже, обмеження можливостей, з якими стикаються інваліди, викликані не тільки функціональними обмеженнями здоров'я, а й обмеженнями середовища. Тим самим, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей позначили перехід до нового розуміння інвалідності на міжнародному рівні. Це так звана «соціальна модель інвалідності» або модель, заснована на визнанні прав людини.

Суть полягає в наступному. Медична модель розглядає інваліда з точки зору існуючих у нього фізичних, сенсорних, психічних чи інтелектуальних недоліків. Акцент на порушеннях здоров'я переносить «проблему» інвалідності на саму людину. Це породжує тенденцію до проблематизації людини, і в системі соціальних відносин інвалід розглядається як об'єкт медичного втручання. Медична модель загострює увагу на нездатності людини самостійно жити без активної підтримки держави та допомоги сторонніх осіб. Тому вільно чи мимоволі він починає сприйматися як людина, непотрібна суспільству. Право в даному випадку нормативно оформлює утриманський характер відносин «інвалід-суспільство», що виражається як у нормативному формулюванні інвалідності, що відображає офіційно визнану позицію, так і характер правових відносин, які носять переважно пільговодотаційний характер і спрямовані на подальшу соціальну ізоляцію інваліда. Соціальна модель або «модель прав людини» акцентує увагу на уявленні про невід'ємне право кожної людини на гідність і лише потім, у разі необхідності, на характеристиках її здоров'я. В основі цієї моделі лежить теза, що людина з інвалідністю може самостійно приймати рішення, що стосуються її життя. Слід зауважити, що спочатку такий підхід сформулювався стосовно осіб з фізичними порушеннями, і лише в середині 90-х знайшов обмежене застосування стосовно осіб з інтелектуальними та розумовими порушеннями.

Так, питання про обсяг обмеження дієздатності осіб з інтелектуальними і психічними порушеннями досі не знайшов однакового рішення у правовій практиці як на національному, так і на міжнародному рівні. Дана модель, не заперечуючи існування проблем у лікуванні та заходах реабілітації, бачить проблеми інвалідності в недостатній увазі, яку держава і громадянське суспільство приділяють особливостям інвалідів. Відповідно, державі слід докладати зусиль для усунення створених суспільством бар'єрів для того, щоб забезпечити повагу до гідності та повноту прав усіх людей. Однак така позиція, очевидно, не була прийнята більшістю держав, що відобразилося в характері документа: Стандартні правила носять рекомендаційний характер. Результатом розвитку концепцій, закладених у Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 року, стало прийняття

у 2006 році єдиної всеосяжної Конвенції про права інвалідів. Нова Конвенція у статті, присвяченій визначенням, не містить понять «інвалід» та «інвалідність». Ми припускаємо, що це може бути обумовлено складністю узгодження позицій держав з даного питання. Тим не менш, з метою розуміння Конвенції стаття 1 відноситься до інвалідів «осіб зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній і ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими». Крім того, відмова від строгого визначення терміна «інвалід» частково пояснює Преамбула Конвенції. У пункті «е» преамбули держави-учасниці договору «визнають, що інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, що відбувається між наявними порушеннями здоров'я людей і бар'єрами в співвідношеннях та в середовищі і які заважають їхній повній і ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими». На нашу думку, наведене в Преамбулі визначення не обмежує можливості держав-учасниць у самостійному формулюванні терміна «інвалідність» у внутрішньому праві, що дасть змогу успішно адаптувати Конвенцію про права інвалідів у країнах з різними правовими та соціально-економічними системами. Визначені ознаки інвалідності задають мінімальні рамки у питанні, кого слід вважати інвалідом. На розсуд держав коло осіб визнаних інвалідами може бути розширене на протиположний раніше «медичної моделі». Наприклад, інвалідами можуть бути визнані особи у разі, якщо порушення здоров'я носять не тільки стійкий, але і тимчасовий характер. Принциповим моментом для розуміння нового підходу до інвалідності є «взаємодія в співвідношеннях і середовищних бар'єрах». Автори Конвенції виходили з твердження, що не інвалід є непристосованим до нормального соціального і фізичного середовища, а фізичне і соціальне оточення містять бар'єри, що перешкоджають нормальному життю інваліда та ефективній реалізації його прав. Як приклад таких бар'єрів можна привести сходи без пандуса, які перешкоджають нормальному пересуванню інваліда-візочника, упередження лікаря, який вважає, що «дитина з діагнозом ДЦП – безнадійна», або корпоративні норми, що обмежують можливість використання послуг авіаперевізника інвалідом без супроводжуючої особи.

Таким чином, поняття інвалідності в міжнародному праві за останні тридцять років зазнало значних змін. Фокус уваги міжнародного права поступово змістився з медичних аспектів інвалідності до соціальних і правових – на відносини і взаємодії інваліда з суспільством і навколишнім середовищем. Це передбачає, що інвалідність перестає бути виключно питанням надання медичної допомоги та відновлення здоров'я, але стає питанням забезпечення максимального обсягу прав інваліда для його доступу до нормальної і ефективної участі в житті суспільства. Відбувся перехід від формального проголошення прав інваліда до юридичного обов'язку держав забезпечити всіма доступними заходами

рівність можливостей і розумно досяжний обсяг реалізації прав інвалідів. Нарешті, міжнародне право відмовилося від прагнення подолати стан нездоров'я і спрямувало арсенал правових засобів на усунення «бар'єрності» суспільства і середовища з метою їхнього пристосування для нормального та повноцінного життя однієї десятої населення планети. Такий підхід до інвалідності повинен на міжнародному рівні змінити сприйняття інвалідів, як осіб, яких держави зазвичай прагнули ізолювати від участі в нормальному повсякденному житті. При цьому важливо, що рівність прав інвалідів, сприйняття їх через призму прав людини не скасовує їхньої специфіки або особливих потреб. Нова модель інвалідності передбачає створення специфічних механізмів реалізації прав інвалідів та відповідальність держави і суспільства за подолання зовнішніх бар'єрів і обмежень, у тому числі, які виникають у результаті недостатності правового регулювання.

В Україні тривалий час осіб з інвалідністю розглядали як таких, що через втрату здоров'я певною мірою (повністю або частково) втратили працездатність. Відповідне трактування інвалідності відображало лише медичні й діагностичні підходи та ігнорувало недосконалість і недоліки оточуючого середовища. Згодом в Україні було змінено таке утилітарне, прагматичне розуміння інвалідності. Життя людини на сьогодні розглядається як цінне саме собою, а не виключно через призму її можливості або неможливості працювати.

Зміст категорії «інвалід» повною мірою відповідає Конвенції. Зокрема, відповідно до Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні», інвалід – це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Інвалідність згідно з національним законодавством визначається як міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Таким чином, поняття «інвалід» та «інвалідність» в Україні зорієнтовані не виключно на «поширений соціальний захист», як це було до ратифікації Конвенції, а на недосконалість оточення та наявність бар'єрів для нормальної життєдіяльності людей з інвалідністю. Тобто, політика щодо людей з інвалідністю в Україні вже орієнтується на необхідність усунення бар'єрів та здійснення активних заходів за цим напрямом.

Література

1. Декларація прав розумово відсталих осіб. Прийнята Резолюцією 2856 ГА ООН від 20 грудня

1971 [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй [сайт]. – URL: <http://www.un.org/russian/document/declarat/retarded.htm> (дата звернення: 16.09.09).

2. Декларація прав інвалідів. Прийнята Резолюцією ГА ООН 3447 від 9 грудня 1975 [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй [сайт]. – URL: <http://www.un.org/russian/document/declarat/disabled.htm>.

3. Всесвітня програма дій щодо інвалідів. Прийнята резолюцією 37/52 ГА ООН від 3 грудня 1982 [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй [сайт]. – URL: <http://www.un.org/russian/disabilities/default.asp?navid=38&pid>

4. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Прийнято резолюцією 48/96 ГА ООН від 20 грудня 1993 [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй [сайт]. – URL: <http://www.un.org/russian/document/convents/disabled.htm> (дата звернення: 16.09.09).

5. Конвенція ООН про права інвалідів. Прийнята резолюцією 61/106 ГА ООН 13 грудня 2006 [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй [сайт]. – URL: <http://www.un.org/russian/document/convents/disability.htm>

6. Конвенція №159 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов. Принята Генеральной Конференцией МОТ 01 июня 1983. Вступила в силу 20 июня 1985. Ратифицирована СССР 29 марта. 1988. [Электронный ресурс] // Международная Организация Труда [сайт]. – URL: <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv159.htm> (дата обращения: 16.09.09).

7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – Ст.ст. 21, 22,24.

8. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 року / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/6>. Постанова від 29 липня 2009р. № 784 «Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення з обмеженими фізичними можливостями на 2009–2015 роки «Безбар'єрна Україна» // Урядовий кур'єр від 12.08.2009 – № 145.

9. Національна доповідь «Про становище інвалідів в Україні», підготовлена у відповідності з Указом Президента України від 18.12.2007 р. № 1228/2007 «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» / [Електронний ресурс]: <http://www.naiu.org.ua>.

10. За матеріалами довідкового матеріалу «Права людей з інвалідністю: декларація чи гарантія?», підготовленого Всеукраїнським громадським соціально-політичним об'єднанням «Національна Асамблея інвалідів України» / [Електронний ресурс]: <http://www.naiu.org.ua/>

11. Правовий захист осіб з функціональними обмеженнями: Збірка нормативних документів / За ред. О. Й. Дем'янюка. – Луцьк: РВЦ ЛІРоЛ, 2008. – С. 14–20.

12. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 2-3, ст. 36.

13. Закон України «Про соціальні послуги». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 45, ст. 358.

14. Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 01.09.2012 № 706.

15. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст. 412.

16. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст. 142.

17. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 4, ст. 19.

18. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст. 42.

19. GdB/MdE-Tabelle zu Section 30 Bundesversorgungsgesetz.

20. Bundesministerium fbr Arbeit und Sozialordnung (Hg.) Anhaltspunkte fbr die drztliche Gutachtertdtigkeit im sozialen Entschddigungsrecht und nach dem Schwerbehindertengesetz (1996).

